

ЧЕРГОВЕ ПРОБУДЖЕННЯ АРАБСЬКОГО СВІТУ

В статті порушуються питання «Арабської весни» в країнах Близького Сходу та Північної Африки як чергового, після розвалу колоніальної системи, пробудження арабського світу, його характеру, причин, особливостей та можливих геополітичних наслідків для глобалізованого світу. Розглядаються позиції України стосовно революційних подій та очікувані перспективи відновлення і поглиблення економічних зв'язків з країнами зазначених субрегіонів після нормалізації в них політичної і соціально- економічної ситуації.

Ключові слова: «арабська весна», глобальні трансформації, диктаторські режими, тотальна корупція. «родинне підприємництво», безробіття, стратегічна приреченість, близькосхідна політика України.

Суспільно-політичні трансформації кінця ХХ ст., епіцентром яких стали європейський і євразійський регіони, суттєво вплинули на світ, а відтак і на відносини між суб'єктами світової політики всіх рівнів. Як і передбачали західні советологи, без надзвичайних ускладнень розвалився Радянський Союз, який був «становим хребтом» світового соціалізму, його керівною і спрямовуючою силою. З падінням СРСР тихо і, на щастя, безкровно, на відміну від надто болочого розв'язання Югославського, Балканського вузла, припинила існування світова система соціалізму, тобто «другий світ» – довготривалий опонент «першому світу», капіталістичній, ринковій системі – потужного економічного й політичного гурту найрозвиненіших країн вільного ринку і демократії, країн, частина з яких переконливо долає межу між індустріальною та постіндустріальною цивілізаціями. Унаслідок глобалізований світ на деякий час став однополюсним зі Сполученими Штатами Америки на чолі.

Суспільно-політичні трансформації кінця ХХ ст. спричинили виникнення оновленої геополітичної архітектури глобалізованого світу: на його політичній мапі з'явилася група постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи; на євразійському просторі заявила про себе група нових незалежних країн із кола колишніх союзних республік СРСР. Колишні азійські учасники соціалістичної міжнародної економічної інтеграції – Монгольська Народна Республіка, Соціалістична Республіка В'єтнам, Китайська Народна Республіка – пішли своєю азійським шляхом політичних та економічних перетворень. Східноазійська Корейська Народно-Демократична Республіка і Латиноамериканська Республіка Куба однозначно ще не визначилися з власним майбутнім.

Наслідки глобальних трансформацій переконливо продемонстрували, зокрема, неспроможність марксистської ідеї комунізму. Як свого часу погляди мислителів різних епох – від комуністичних утопій Томаса Мора та Томмазо Кампанелли до теорій великих соціалістів-утопістів Сен-Сімона, Франсуа Фур'є та Роберта Оуена – були визнані К. Марксом та Ф. Енгельсом неспроможними, безґрунтованими. Такою ж утопічною, неспроможною на практичне випробування виявилася Марксова ідея комунізму, обґрунтована за принципами класової боротьби, диктатури пролетаріату та суспільної форми власності на засоби виробництва. Експеримент зі спробою втілити таку ідею в суспільно-політичну й економічну реальність на терені колишньої Російської імперії у форматі Союзу радянських республік провалився на стадії першої фази комунізму. Навіть евфемізм «розвиненого соціалізму» не допоміг. Ленінська геніально інтерпретована комуністична теорія Маркса-Енгельса виявилася згубною для неї.

Привид комунізму, про блукання якого Європою писали К. Маркс та Ф. Енгельс у *Маніфесті комуністичної партії*, так і залишився приви́дом, на ікону з якого і дотепер моляться ортодоксальні послідовники марксизму – комуністи в Україні. Приреченість капіталістичної приватної власності, неминучість експропріації експропріаторів виявилися передчасними та недостатньо обґрунтованими. Соціалізм як перша фаза комунізму, який не протримався і століття, і прогресуючий капіталізм, який апологети «світового майбутнього» характеризували не інакше як загниваючий, зрештою конвергентувались у глобалізовану ринкову систему світового господарства. Ідея комунізму посіла належне їй місце в *Історії економічних вчень*. Капіталістична приватна власність панувала, за К. Маркса, і панує в сучасних формах прояву й нині, і, схоже, не зникне принаймні в передбачуваному

майбутньому, бо досконалішого підґрунтя підприємництва в ринкових і конкурентних умовах людство поки що не вигадало.

Початок XXI століття ознаменувався новою хвилею трансформаційних перетворень і змін, епіцентром яких стали Північна Африка і Близький Схід. Трансформаційні процеси кінця XX ст. знайшли продовження і перекинулись у XXI ст. Революційні рухи, які розпочались в цих субрегіонах, стали початком чергового пробудження народів арабського світу, країни якого, звільнившись від колоніальної залежності, упродовж майже півстоліття прагнули до прийнятного, цивілізованого способу організації суспільного життя, виявилися ошуканими власними правителями. Як відомо, потужний геополітичний рух арабського світу розпочався в другій половині XX ст. визвольними та національно-демократичними революціями і, мабуть, ніхто не міг передбачити, що цей процес еволюціонуватиме через формування деспотично-жорстоких режимів.

Хвиля трансформаційних перетворень початку XXI ст. піднялася народними заворушеннями, масовими протестами і падінням диктаторського режиму в Тунісі в січні 2011 року. Соціальна напруженість у суспільстві загострилася до межі. Президентська родина повністю контролювала економіку, підпорядкувавши її власному збагаченню. Жорстоко переслідувалася свобода слова, були придушені будь-які прояви демократії. Буря народного гніву змусила президента Бена-Алі тікати за межі країни і шукати притулку в Саудівській Аравії. Франція, яка свого часу схвально ставилася до режиму Бена-Алі, відмовилася прийняти його.

Невдовзі після того гнівом вибухнули столиця і великі міста Єгипту. Зрештою виявилося, що за фасадом самодостатньої «економіки зростання» і міжнародного іміджу сильної країни в арабському світі в Єгипті впродовж десятиліть панував авторитарний політичний режим, що поступово трансформувався в заурядну жорстоку диктатуру і створив нестерпні умови буття для всіх верств населення, передусім для людей молодого і середнього віку. Диктаторський режим рухнув 11 лютого 2011 року, а К. Мубарак, який був при владі понад тридцять років, потрапив під суд. Майже одночасно з подіями в Єгипті, у східних районах Лівії розпочався безлад і демонстрації з вимогою відставки правителя країни М. Каддафі, який незмінно правив державою від 1969 року, прикриваючи власну диктатуру декларуванням народовладдя, що мало триматись на фактичному скасуванні інститутів державної влади. Але основоположні ідеї «Зеленої книги» очікуваного суспільного прогресу не принесли. Край диктатури полковника-теоретика Муаммара аль-Каддафі було покладено через його жорстоке фізичне знищення вкрай невдячним розлюченим натовпом. У Марокко королівській владі завдяки поспішному проведенню деяких не надто глибоких реформ вдалося певною мірою пом'якшити на деякий час гостроту протестних виступів.

У субрегіоні Близького Сходу загострення антиурядових протестів і виступів стались у Ємені, Йорданії, Бахреїні, Сирії. І тут «арабська весна» проявилася як бурхливий суспільно-політичний, а здебільше економічний процес, кінцевою метою якого повинні були стати кардинальні, революційні трансформації, зміни адекватні реаліям глобалізованого світу XXI ст. За динамікою, значенням і наслідками їх цілком виправдано можна порівняти з кризою і наступним розвалом після Другої світової війни колоніальної системи, унаслідок чого десятки країн Азії та Африки позбулися колоніального гноблення і досягли незалежності.

Визначаючи причини «арабської весни», варто взяти до уваги, що політичній масштабній кризі передували роки відносного економічного піднесення в країнах, охоплених революційними змінами, з показниками не надто стійкого зростання. Їдеться, звичайно ж, про порівняння не з розвиненими країнами, а про порівняння з країнами південніше Сахари та деякими країнами Південної та Східної Азії. Загалом же, рівень добробуту населення арабських країн, за винятком хіба що Лівії та Бахреїну, залишався. Наведені вибіркові дані свідчать, що, по-перше, для деяких країн (Єгипет, Лівія, Ємен) певною проблемою є відносне перенаселення: на величезних територіях заселена лише незначна їх частина; по-друге, усі зазначені країни є експортерами переважно сировинних товарів, насамперед нафти і нафтопродуктів; по-третє, зазначені країни демонстрували низькі показники валового національного продукту, що дає підстави Світовому банку визначати рівень життя населення в них як нижчий за середньосвітовий – lower middle-income. І на цьому фоні «відносного благополуччя» в зазначених країнах арабського світу поступово накопичувалися проблеми, які в сукупності створювали вибухонебезпечну соціально-економічну ситуацію.

І на цьому фоні «відносного благополуччя» і «стабільного зростання» в умовах невинного загострення політичної кризи переважна більшість населення, серед них представники сучасного освіченого середнього класу та молоді, була позбавлена політичного представництва у владних структурах. Суспільство потерпало від тотальної корупції, соціальної нерівності, бідності, безробіття. Влада була перетворена на родинне підприємництво заради накопичення на приватних рахунках

величезних обсягів ренти від експлуатації національних ресурсів (чи не простежується щось подібне в нинішній Україні?). Усе це, зрештою, створило небезпеку уповільненої дії, що й спричинило в кінцевому підсумку кумулятивний ефект – політичний і соціально-економічний вибух унаслідок тривалого накопичення не розв’язуваних проблем.

За таких обставин стратегічна приреченість тотальних, антинародних за сутністю режимів в арабських країнах Північної Африки і Близького Сходу стала неминучою. У цьому, вочевидь, одна з найсерйозніших і головних внутрішніх причин «арабської весни». Чи не головною зовнішньою причиною революційних виступів в Арабському світі московські африканісти, наприклад, вважають «своєрідну роль» США, Зах. Європи, НАТО. Мовляв, їм це вигідно і цілком збігається з їхніми політичними, а надто економічними інтересами: забезпеченням необмеженого доступу до головного – до газових і нафтових ресурсів, зокрема, величезного Північноафриканського субрегіону. Тут наявне щось від «добрих старих часів» партійно-комуністичної ідеології і пропаганди: у всьому поганому, що діється у світі, винен американський імперіалізм.

Таблиця 1.

Вибіркові показники для арабських країн Північної Африки та Бл. Сходу *

Субрегіон, країна	Територія км ²	Насел., млн.	ВВП, \$ млрд	ВВП д/нас		Головні експортні товари
				\$	Рейтинг	
Пн. Африка	1001450	83	172,0	2070	LIC ¹	Нафта, нафтопродукти
Єгипет						
Лівія	1759540	6	77,2	12020	UMC	Нафта, нафтопродукти
Марокко	458730	32	90,7	2790	LMC	Фосфати, морепродукти
Туніс	163610	10	38,8	3720	LMC	Фосфати, текстиль
Бл. Схід	690	0,634	19,7	25420	HI	Нафта, нафтопродукти
Бахрейн						
Ємен	527970	24	25,0	1060	LMC	Нафта, бавовна
Йорданія	89213	6	22,3	3740	LMC	Фосфати, поташ
Сирія	185200	21	50,9	2410	LMC	Нафта, нафтопродукти

*World Development Report

Selected World Development Indicators 2011, pag. 306–307

Безперечно, роль і вплив «великих» на глобалізований світ завжди були і залишаються значними, а то й визначальними. Утім не слід обмежувати їхню кількість. Як би там не було, не варто забувати і про «своєрідну роль» в Арабському світі Москви і Пекіна, які теж надто не байдужі, не сторонні до того, що відбувається. Достатньо послатись на позицію і роль Москви щодо подій у Сирії. Загалом, Москва не хотіла б втратити вплив у цій зоні, важливій для неї, а тим більше, бажання зберегти той таки доступ до все ще значних природних ресурсів у цих субрегіонах. Пекін також прагне зміцнити власні позиції і на Африканському континенті, і в субрегіоні Близького Сходу, здійснюючи власну багатовекторну експансіоністську політику. І навряд чи він погодиться на послаблення помітної активізації такої політики, здійсненої впродовж першої декади XXI ст., навіть під тиском «арабської весни». Революції вибухають і загасають, а політичні й економічні інтереси залишаються.

Активним і впливовим гравцем на Близькому Сході залишається Анкара, яка намагається не просто зберегти, а зміцнити власну присутність в субрегіоні, посилити вплив в арабському світі і навіть взяти на себе роль провідної геополітичної сили. До того ж на ситуацію в субрегіоні Близькому Сходу позначається боротьба за панування в ньому між Іраном і Саудівською Аравією з одного боку і Туреччиною та Єгиптом – з іншого. Власні інтереси в країнах Арабського світу, мають і такі потужні гравці глобалізованого світу як Японія, Індія... Одним словом – не лише «американський імперіалізм» й Зах. Європа.

¹ LIC – the group of law income; UMC – the group upper-middle income; HI – the group high income

Геополітичні та економічні інтереси України на Близькому Сході та в Північній Африці представлені по-різному, переважно обмежено, не надто, масштабно. Зазначені субрегіони – величезні і місткий ринок, який розвивається прискореними темпами і стає дедалі одним із найпривабливіших в структурі глобалізованого світового господарства.

Відносна близькість такого ринку до України могла б стати вагомим чинником розміщення на ньому багатьох груп товарів. Орієнтованість країн Близького Сходу і Північної Африки на прискорене зростання відкриває можливості широкомасштабного науковотехнічного, технологічного і інтелектуального співробітництва. Приклад українсько-єгипетської співпраці в ракетно-космічній сфері – тому підтвердження. До того ж країни субрегіону мають великий інвестиційний потенціал.

На жаль українська близькосхідна політика, за оцінками експертів, залишається непереконливою, а тому недієздатною. «Аравійська весна» стала для українських політиків несподіванкою, незрозумілою а трансформаційним характером, за змістом і наслідками. (закінчення в наступному номері)

The article addressed the questions of "Arabic Spring" in the Middle East and North Africa as the next, after the collapse of the colonial system, the awakening of the Arabic world, its nature, causes, characteristics, and possibilities geopolitical consequences for the globalized world. Considered the position of Ukraine on the revolutionary events and the expected recovery prospects and deepen economic ties with the countries of subregions after normalization of their political and social-economic situation.

Keywords: "Arabic Spring" global transformation, dictatorial regimes, total corruption? "Family's business", unemployment, strategic doom, the Middle East policy of Ukraine.

В статье затрагиваются вопросы «Арабской весны» в странах Ближнего Востока и Северной Африки как очередного, после развала колониальной системы, пробуждения арабского мира, его характера, причин, особенностей и возможных геополитических последствий для глобализованного мира. Рассматриваются позиции Украины относительно революционных событий и ожидаемые перспективы восстановления и углубления экономических связей со странами указанных субрегионов после нормализации в них политической и социально-экономической ситуации.

Ключевые слова: «арабская весна», глобальные трансформации, диктаторские режимы, тотальная коррупция, «семейное предпринимательство», безработица, стратегическая обреченность, ближневосточная политика Украины.

Література

1. Швед В. Близькосхідна політика України: нові виклики // День. 27.09.2011.
2. Фішер Й. Нові проблеми нового Близького Схлду // День, 11.12.2012.
3. Фигуни Л. Л. «Арабська весна»: Трансформація економічних парадигм в контексте міжнародних відносин // МЭ и МО. 2012, №1, С. 3–14.
4. Савагэев А.Д. «Арабська весна»: симбіоз глобалізації і ісламських традицій // Азия и Африка сегодня. 2012. № 2. с. 7–10.
5. Мельянцеv В.А. Арабские страны: кризис модели развития // Азия и Африка сегодня. 2012. № 25. С. 17–20.
6. Фигуни Л.Л., Солодовников В.Г. Навстречу «Арабской зиме». Формирующиеся политические и экономические тренды в странах Северной Африки // Азия и Африка сегодня. 2012. № 6. С. 2–9.